

James H. Meyer, *Red Star over the Black Sea: Nâzım Hikmet and his Generation*

Oxford University Press, 2023. 400 sayfa. ISBN: 9780192871176

MURAT NARCI*

Nâzım Hikmet şiirinin ufukları Cumhuriyet şiirine yeni şafak figürasyonlarını getirmekle yükümlüdür. Bu şafak biçimleri sayesinde açılan zaman ve mekân şüphesiz devrimci bir tahayyüldedir. Marmara'da, Karadeniz'de, Akdeniz'de, dünyanın uzak kıyılarında ve nehirlerinde "şafağa bulanık" şehirleri hesaba katarak hem edebi hem de siyasi sınırları test eden bu deneyim komünist bir dünya hayaline açılır. Böylece her enlem ve boylamda Akdeniz, Atlantik gibi bir enginliği işaret ederek sürekli bir genişlemeyi hedefler. Bu nedenle Nâzım Hikmet şiirinde şafaklara doğru yol almak ancak zaman ve mekâna dair sınırları aşmakla mümkündür.

James H. Meyer henüz geçtiğimiz aylarda Oxford University Press tarafından yayınlanan kitabında böyle bir sınır aşma deneyimine odaklanarak yeni ve kapsamlı bir Nâzım Hikmet biyografisi yazmaya girişmiş. *Red Star over the Black Sea: Nâzım Hikmet and his Generation* [Karadeniz üzerinde Kızılyıldız: Nâzım Hikmet ve Kuşağı] adını taşıyan kitap hayli hacimli. 400 sayfalık bu kitap 14 ana bölümden oluşmakta; Nâzım Hikmet ve dönemin önemli figürlerinin hikâyesini eş zamanlı ele alarak Nâzım Hikmet biyografisine yeni bir gözle bakmayı amaçlamakta. Bu nedenle kitabın alt başlığında şair ve "kuşağı" ibaresi geçiyor. Kitapta 19. yüzyıl sonundan erken Cumhuriyet dönemine dek Nâzım Hikmet odağında bu kuşağın siyasi hikâyesi tarihsel olarak beraber düşünülme-ye çalışılmış. Meyer'in çalışması bu özelliğinin yanı sıra şairin ve bu kuşağın yaşamına tematik bir çözümlemeyle yaklaşmakta. Osmanlı-Sovyet (Rus) sınırı özelinde sınır aşma teması Meyer'in temel izleğini oluşturmaktadır. Bu açıdan her bir bölüm Nâzım ve onun Osmanlı-Sovyet (Rus) sınırını aşan çağdaşlarıyla birlikte ilerliyor. Böylece kitapta Nâzım'a dair bir portrenin yanında erken Cumhuriyet döneminin siyasal ve entelektüel zeminini sınır kavramı bağlamında yeniden ele alan bir bakış açısının temelleri atılmaya çalışılıyor. Tüm bunlarla beraber Nâzım Hikmet'i kitabın adında gizli bir coğrafya üzerinden düşünmek şair ve şiirlerine dair yeni bakış açılarını getirmeye müheyya.

Bir şair hakkında biyografi yazmaya kalkışmanın en zor yanlarından biri şairin yaşamını arşiv belgeleriyle, tanıklıklarla ortaya koyarken bu bulguların onun şiirindeki uzamsal koordinatlara açılma jestlerini düşünmek olmalı. Hele bu şair hem yaşadıklarıyla hem de yazdıklarıyla zamansal ve mekânsal bir vüsatı ortaya koyan Nâzım Hikmet ise iş daha da güçleşir. Meyer bunun farkında olmalı ki arşiv taramalarını Moskova, İstanbul, Amsterdam ve hatta Washington hattında gerçekleştirmiş. Kitabını yıllar önce

* Özyeğin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, murat.narci@ozyegin.edu.tr

İstanbul'da İngilizce ders verirken öğrencisi olan orta yaşlarda bir üst düzey banka yöneticisinin Moskova'ya gönderilmesi ve bu kişinin orada Nâzım'ın mezarını ziyaret etmesiyle başlatmış. Her ne kadar bir CEO'nun Nâzım Hikmet'le ilişkisi ironik bir ton içerse de iyimser bir bakışla bu durum şairin ekonomik ve siyasal sınırları aşan ününü vurgulayabilir. Güncelin arşivle olan ilişkisine dair bir enstantane olarak okunabilecek bu karşılaşma şairin siyasi ve edebi namının Türkiye tarihindeki uzamsal yankılarına dair güzel bir örnek. Ancak güncel, bu noktadan sonra kendini derinlemesine gerçekleştirilmiş bir arşiv taramasına bırakıyor. Rusya'da bulunan birçok arşivden (örneğin KUTV, yani Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi öğrenci kanaat notlarından) TKP Hollanda belgelerine dek geniş bir yelpazede arşiv taramasına girişen Meyer, Nâzım'ın ve dönemdaşlarının izini sürmüştü. Elde ettiği bilgilerin ve yaptığı karşılaştırmaların yuvarıda belirtildiği gibi Türkiye tarihine dair önemli getirileri mevcut. Örneğin kitapta diğer bir sınır aşan figür olarak ele alınan Yusuf Akçura'nın Jön Türkler üzerindeki etkisi ve Ziya Gökalp'in şiirleri, İttihat ve Terakki döneminde palazlanmaya başlayan sosyalist konumlanışla birlikte düşünölmeye çalışılmış. Mustafa Suphi'nin Türkçü tutumu ve sürgün edilmesiyle Bakü'deki faaliyetlerini yeniden gözden geçiren Meyer, Nâzım Hikmet'in Sovyetler'e gitmeden önce kaleme aldığı ilk dönem şiirlerinde yer yer görünen milliyetçi tonu Ziya Gökalp'in şiirleriyle anlamlandırmaya çalışmakta.

Ne yazık ki kitabın zayıf kısımları bu gibi edebi okumalarda kendini göstermekte. Örneğin Jön Türk ya da İttihat ve Terakki dışı bir harekete, tutuma, muhalefete değinmeden kurulan tarihsel hat ve yorumlar şairin şiirsel mirasını tam olarak konumlandıramamış. Neredeyse Tevfik Fikret'in şiirlerindeki insicamda billurlaşan bir İttihat ve Terakki nefretinin Nâzım Hikmet şiirinde başka biçim ve içeriklerle görünürlük kazanması tarihçiyi bu hattın yeniden düşünölmüne sevk edebilir. Bu açıdan Nâzım Hikmet şiiriyle Ziya Gökalp şiirinin benzeştirilmesi tekil örnek olarak kalmıştır. Bu bağlamda kitabın ilk kısımlarında 1880'lerden 1920'lere dek son derece geniş bir yüzüyl değişimini tarihsel figürlerin sınır değıştirmeleriyle birlikte düşünen Meyer, şairin biyografisinde şiiri-ne dair çıkarımların pek seyrek yapılacağına da ipucunu vermiş gibidir.

Öte yandan Nâzım Hikmet'i transemperyal bir ailenin çocuğı olarak tanımlayan yazar kitabın ilerleyen kısmında şairi, Vâ-Nû ile Anadolu'ya geçerken tanıştıkları, yine sınır geçip Almanya'da Spartakist olan Sadık Ahi ve arkadaşlarıyla birlikte düşünerek sınırlar üzerinden imparatorluk ötesi tarihsellik vurgusunu devam ettirir. Bu çerçevede Nâzım Hikmet ve Vâ-Nû'nun Sovyetlerde beraber yaşadığı Şevket Süreyya'yı da hesaba katan Meyer onu da sınır boylarının yetiştirdiğı bir entelektüel figür olarak görür ve tüm bu sınır geçme hareketlerinin tarihsel dinamizmde yerini tespit etmeyi sürdürür. Kitap boyunca sürekli Nâzım Hikmet kuşağından isimlerin sınır değıştirme hikâyeleri tarihsel bir devinimde ele alınırken bunlar şairin yaşam hikâyesine bağlanan noktalarla birlikte sıralanır.

Gel gelelim ki bu sınırlar üzerinden gerçekleştirilen üst anlatıda, Nâzım Hikmet'in hızla sınırlar aşan, özellikle 1950 sonrası sürekli farklı şehirlerden bahseden, umudu ve hasreti sınırları aşarak kateden şiirlerine bu açıdan hiçbir gönderme bulunmamaktadır. Örneğin Benerci, Jokond ve Sİ-YA-U, Taranta Babu, Şeyh Bedrettin, *Memleketimden İnsan Manzaraları*'ndaki bazı karakterler edebi bir zeminde sınır değıştirmektedir. Üstelik 1950'den sonra bu hareketlilik çok daha net görülür. Nâzım Hikmet şiiri Paris'ten Şanghay'a, Etiyopya'dan Tanganika'ya, Moskova'dan Uzak Asya'ya dek uzanan dünya komünizminin tahayyülüne adanmıştır. Bununla birlikte Nâzım Hikmet şiiri dünya

üzerinde gezinen bir hayalet gibi sınırsız bir hareket ve hıza yazgılıdır. Meyer bu noktada şairi bir sınır değişiminin ürünü olarak görse de onun yapıtlarının sınırlar aşan yanlarına pek değinmez. Oysa hiç sınır geçmeyen biri olan Tevfik Fikret'in kutup seyahatinden Nâzım Hikmet neler öğrenmiştir! Bu açıdan Nâzım Hikmet'in yaşamı ve yapıtlarının sınır ötesi mevcudiyeti siyasal olduğu kadar güçlü bir şiirsel akışın içindedir. Promete'den Heraklit'e onda sınırlar hız figürasyonlarında yitip gider. Bu nedenle transemperyal bir ailenin çocuğu olarak doğan Nâzım komünist bir tahayyülün ferdi olarak ölmüştür. Tıpkı Tevfik Fikret'in kabri gibi mezarı bile bir yer değiştirme, hareket etme, sınır geçme potansiyelini barındırmaktadır. Şairin naaşı şiirinde, sınırları hesaba katmadan, çoktan "Anadolu'da bir köy mezarlığına" gömülmüştür; belki de Bursa hapis-hanesinden arkadaşları tarafından İznik'in Müşküle köyüne dikilen ve iki kez kesilen (sonuncuda jandarma tarafından yakılan) çınarın altındadır.¹ Ölümün farklı uzamlarında yol alan Nâzım Hikmet silueti kimi zaman bir bankacıyı kimi zaman da bir işçiyi ziyaret ederek devrimin hızını ona hissettirir.

Neticede Meyer'in kitabı, Nâzım Hikmet'i ve Türkiye tarihini farklı bir gözle tematik bir açıdan ele almakta. Kitapta sınır değiştirme deneyimi üzerinden geliştirilen tarihsel, kronolojik, biyografik bir okuma odaktadır. Nâzım Hikmet'in yaşamının yanı sıra onun kuşağı sayılabilecek isimleri de tarihi açıdan şairin yaşamıyla birlikte ele alan bu eser bütünlüklü bir yapı taşıma iddiasında. Bu açıdan kitabın dayandığı arşivler ve kurduğu anlatının genişliği okuru detaylı bir okumaya ve kapsamlı bir değerlendirmeye davet ediyor. Başka bir deyişle bu eser hem edebiyat tarihçilerinin hem bu dönemi çalışanların dikkatini çekecek nitelikte. Son olarak Meyer'in de "Cenaze Merasimim" şiirinden alıntıladığı gibi Nâzım'ın ölümünden sonra bile "avludaşları"² iş başındadır. Meyer İngilizce çeviriden ötürü bu "avludaş"ı "komşu" olarak vermekte. Oysa Nâzım'ın şiirinde "avludaş"lık Sultanahmet Cezaevi'nden beri sürmekte. Örneğin şair bu avludaşlığa Bursa Cezaevi'nden Bedrettin'e ya da İspanya İç Savaşı'na hapis-hane bahçesinde bulunan çeşmenin başındaki erik ağacından yola çıkarak ulaşır. Onun için dünya komşulardan (Peredelkino'da komşusu Pasternak'tan) ziyade avludaşlarıyla, yoldaşlarıyla dolu. Kitabın başlığına bir ekleme yapmak gerekirse Nâzım Hikmet'in yıldızları ve şafağı dünyanın tüm denizlerinde ışımaya, yani atmaya devam ediyor; hâlâ.

1 Güney Özkılınç, *Nâzım'ın Bursa Yılları* (İstanbul: Everest, 2010), 58–61.

2 Bahsi geçen şiirler için bkz. Nâzım Hikmet, *Bütün Şiirleri*, 1858.